

PROVIDUROV GLAGOLJSKI DOPIS IZ 17. STOLJEĆA POVODOM NEPLAĆANJA DESETINE U NINSKOJ BISKUPIJI

IVICA VIGATO
MARTINA MILKOVIĆ
Sveučilište u Zadru
Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja

UDK: 371.3:003.349.1(497.5 Nin)"16"
Stručni članak
Professional article

Primljeno
: 2014-12-5
Received

SAŽETAK

Rad je rezultat projektne nastave u okviru izbornoga kolegija Glagoljica i glagoljski spomenici koji vodi doc. dr. sc. Ivica Vigato. Za korpus istraživanja studenti su izabrali glagoljski dopis iz 1696. godine kojim providur opominje nadležne vlasti da se desetine redovito ne plaćaju Ninskoj biskupiji. Studenti u glagoljskom spomeniku pronalaze društveno-povijesne, grafolingvističke i jezične osobitosti.

KLJUČNE RIJEČI: *projektna nastava, glagoljica, providurov dopis, grafolingvističke osobitosti, jezične osobitosti, 17. stoljeće.*

Izborni kolegij *Glagoljica i glagoljski spomenici*, koji polaze studenti različitih odjela,¹ ima cilj upoznati studente s glagoljičkim sastavnicama hrvatske kulture, kao i ovladati dvjema inačicama glagoljskoga pisma (ustavna i kurzivna glagoljica).²

¹ Izborni kolegij pohađali su sljedeći studenti: Sandra Bajec, Dina Babić, Kristina Badžim, Mirna Beketić, Ivana Bilac, Marija Cindrić, Anđela Čuljak, Seyfedin Dinçtürk, Matea Dukić, Laura Grbin, Anita Ivković, Marija Jurjević, Ana Ključe, Lucija Kovačić, Katarina Kubat, Tea Ljubimir, Ana Marijanović, Karla Matulina, Martina Milković, Lucija Osredečki, Iva Pandža, Tereza Paulina Ciurmacenco, Tea Periša, Jelena Pićija, Jelena Pokrovac, Klara Radovčić, Tena Rožman, Sara Runje, Matea Šimunović, Anamarija Šutalo, Matea Tomasović, Zrinka Trusić, Lea Trutanić, Anna Vidas.

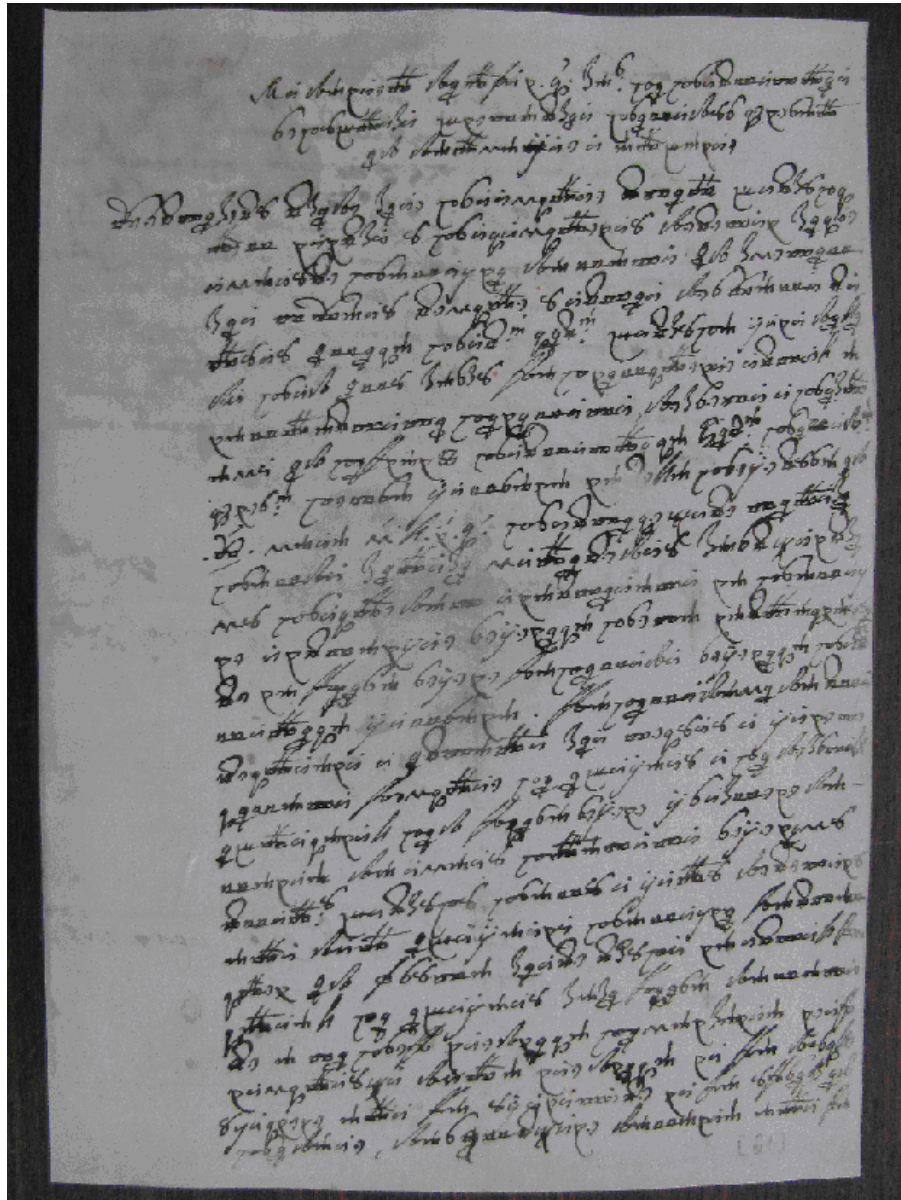
² Kolegij je zamišljen kao rad na projektu. Studenti su na glagoljskom spomeniku koji nije znanstveno obrađen ni valoriziran provodili grafolingvističku, jezičnu i kulturološku raščlambu. Nakon zajedničkog uvježbavanja čitanja, pisanja i transliteriranja izabranog glagoljskoga dokumenta, studenti su se podijelili u nekoliko skupina te je svaka imala zadatak istražiti i prezentirati svoj dio projekta. Studenti su u okviru svoje skupine istraživali: grafetičke osobitosti rukopisa, jezične osobitosti, leksičke, društveno-povijesne te ostale osobitosti glagoljskoga teksta.

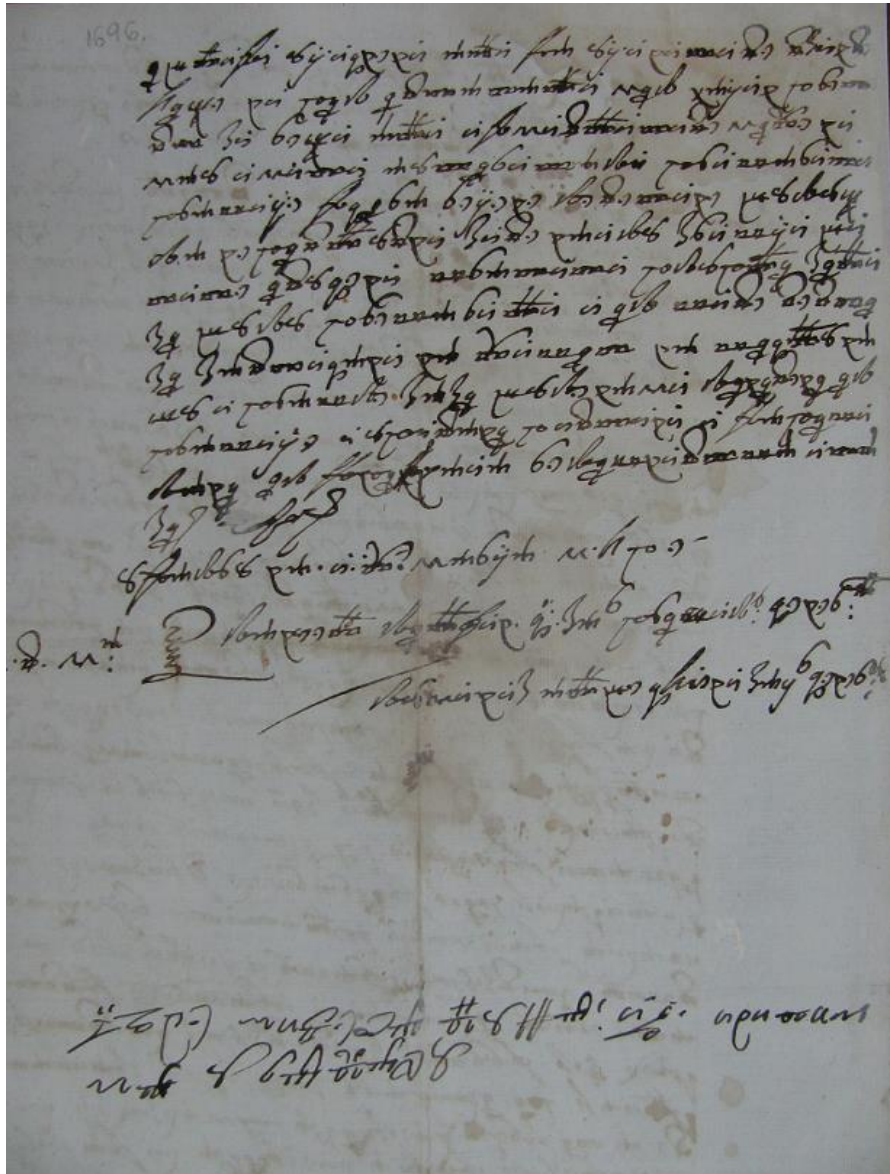
Za korpus naših istraživanja uzeli smo dokument koji se nalazi u *Spisima Ninske nadbiskupije*, a pohranjen je u Arhivu zadarske nadbiskupije. Budući da su ti spisi u znanosti nedovoljno dobro poznati, ovdje ćemo ih u kratkim crtama predstaviti. Fond *Spisi ninske biskupije* obuhvaća razdoblje od 1557. do 1830. godine. Arhivsko gradivo je sačuvano od vremena ninskog biskupa Marka Loredana (1554.-1577.) sve do ukidanja ninske biskupije, tj. do zadnjeg generalnog vikara Niccola Muzia (1829.-1830.).

Spisi su složeni u 9 knjiga, 57 kutija i 6 svežnjeva u kojima se nalazi sljedeće gradivo: spisi kurije (4 knjige, 27 kutija), ženidbeni spisi (14 kutija), sudski spisi (7 kutija), vizitacije (3 kutije), matične knjige (5 knjiga, 2 svežnja), ekonomski spisi (3 kutije), rukopisi (1 svežanj), tiskovine (1 svežanj), razno (2 svežnja).

Donosimo prvo faksimil glagoljskoga rukopisa koji se nalazi u Arhivu Zadarske nadbiskupije među *Spisima Ninske biskupije*, u kutiji I, a broj spisa jest 61. Spis je dimenzije 20x28,6 cm, sastoji se od jednoga lista ispisanoga s obje stranice kurzivnom glagoljicom.

Rad u skupinama zahtijevao je dodatni napor te okupljanja studenata izvan predviđenoga termina za ovaj izborni kolegij, pa je uvelike premašio predviđenu nastavnu satnicu. Međutim, to je bio jedini način za realizaciju dogovorenih aktivnosti jer veliki broj polaznika (35 studenata) nije pogodan za projektnu nastavu. Kada je riječ o projektnoj nastavi, na kraju u pravilu nastaje proizvod koji se može prezentirati više ili manje velikoj javnosti (Mattes, 2007: 108). Zato smo nakon predstavljanja uradaka pojedinih skupina, prionuli zajedničkom oblikovanju ovoga članka kojim želimo predočiti naša istraživanja. Napominjemo kako su dosadašnji polaznici kolegija: *Glagoljica i glagoljski spomenici* također prezentirali svoje uratke na projektu: sudjelovali su na Međunarodnom znanstveno-stručnom skupu *Dijete i estetski izričaj* koji se je održao 13. i 14. svibnja 2011., također su organizirali radionicu za učenike Osnovne škole Petra Preradovića u okviru desetog Festivala znanosti, a prošlogodišnji polaznici ovoga kolegija publicirali su svoj rad u časopisu *Slovo rogovsko* Udruge glagoljaša Zadar.

Kako je uobičajeno kod istraživanja glagoljskih spomenika, raščlamb i jezičnih i drugih kulturoloških osobitosti spomenika prethodi transliteracija. Transliteracija podrazumijeva preslovljavanje iz jednog grafijskoga sustava u drugi, u našem slučaju iz glagoljice u latinicu. Svako glagoljično slovo zamjenjuje se odgovarajućim latiničkim, a pri tome se ne vodi računa o

izgovoru. Glagoljski grafem *jat* transliteriramo kao *ê*, *der* kao *ǰ*, a glagoljski grafem *šta* transliteriramo kao *č*. U ovom glagoljskom rukopisu *ê* i *ǰ* imaju vrijednost fonema /j/, a *č* fonema /č/.

Donosimo transliteraciju glagoljskoga dokumenta:

*Mi Daniel Dolfin g(ospodin) Ka(nčili)r pod prisvitloi
Republiki Bnetaskoi providur general
od Dalmačie i Albanie
Žestoke su skode koie priimglie stol biskupg
lev ninski u prigimgleniu desetin kogie
imaiu se pravično davati od kmetov
koi težaiu semgle u istoi deržavi si
liiu ovoga prisv(itloga) gos(podina) biskupa čini dobo
di prid ovu karku zapnorglenie istih a
navlastito ponoviti dakreti i prokl
ami od poznané prisvitloga gos(podin)a provid(ur)a
gener(al)a Petra Čivrana naseha prečesura od
.Ž. (=7) maia .Č.H.N.G. (=1674) pristogeči se toliko
pravdi koliko milose(r)diu karsčinsko
mu prigledat i nastoiati na pravič
ne instančie rečenoga preta naslagnaiuč
se na zgora rečene zapovidi rečenoga pris
vitloga Čivrana. Zapovidamo da svi
segliani i ostali koi teguiu i čine te
govati zemglie po običaiu i po dekr(e)tih
obliganih pod zgora rečene črikvene da –
vania da imaiu platiti rečenomu
(pri)svi(t)(om)u biskupu pravu i čilu desetinu
ali dīl običaiu pravično zastav
glen od fruta koi se skupi na istih zem
gliah po običaiu kako zgora davati
se a to prez ni ednoga pomankania ne iz
nimgliučī dila ni ednoga ni za dugbe
učignene ali za učiniti se ni za uzrok od
prodaie, darovsčine davanja ali za
oblīzi učigneni ali za učiniti se s kin se
boče ni pod osta/ta/ li mod način prete
sti ki reči ali izmisliti se može ni
mau imiti a utoritadi privariti
praviče zgora rečene desetine buduē
da neposlusni ki se naidu krivči bi*

*ti te osugeni vratiti po duplo koli
 ko budu prevarili i od više sesto
 ko kastigani na život na vogliu na
 šu i pravde kako bude nami donoseno od
 praviče i upisano p(o) istini i zapovi
 dano od spoznaia redovništva i ta
 ko*

*U Zadru na .I.Ž. (=27) marča .Č.H.P.E. (=1696)
 Daniel Dolfin g(ospodin) Ka(nčili)r Providur Gener(al)
 S.... Dumninik Alibeghini ka(n)č(i)l(r) gener(al)a
 .Č.H.P.E (=1696) miseca lujā .I.G. (=24) intim
 ma u Raž(a)n(cu)*

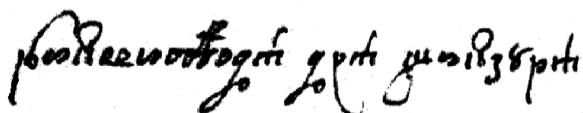
Kako bismo bolje predočili providurov dopis, potrebno je spomenuti društveno-povijesne okolnosti u kojima je taj spis nastao. Ninska biskupija nalazila se tada na prostoru Mletačke Republike i Osmanlijskoga Carstva. Kako je poznato Mletačka Republika trajala je od 1409. do 1797., ujedinjavala je hrvatske krajeve od Istre, Dalmacije do Boke kotorske. Na čelu cijele Dalmacije je bio namjesnik (*proveditor general in Dalmatia et Albania*). Knez (*comes, conte*) je bio na čelu komunalne uprave sa zakonodavnim i sudskim nadležnostima, dok je kapetanu bila povjerena obrana grada, njegovih utvrda i gradskih vrata (Rauker at.al., 1987). Godine 1597. imenovao se generalni providur za Dalmaciju i Mletačku Albaniju koji do 1797. godine, dakle do kraja postojanja Mletačke Republike, imao svoje sjedište u Zadru. Providura je imenovalo mletačko Veliko vijeće na razdoblje od 3 godine. Objedinjavao je civilnu i vojnu upravu, uspostavljao diplomatske odnose s Osmanlijskim Carstvom, Habsburgovcima i Dubrovačkom Republikom, morao je pisati dnevno izvješće središnjoj vlasti u Mletcima, donosio je zakonske odredbe, a osim toga vodio je brigu za novac i pobiranje nameta. Ipak providurova najvažnija zadaća bila je sačuvati mir na granicama.

Budući da se je providurov dopis odnosio na neplaćanje desetine Ninskoj biskupiji, spomenut ćemo u povijesnom kontekstu i tu biskupiju. Prvi povijesni podatci o Ninskoj biskupiji počinju s biskupom Teodozijem (879.-890.). Najteže razdoblje ove biskupije bilo je za vrijeme turskih provala kada je biskup bio Jakov Bragadin (1462.-1474.). Tada su bila opustošena mnoga sela Ninske biskupije, a onda su nakon 1527. godine Turci počeli zauzimati veliki dio biskupije. Za vrijeme pisanja ovoga dokumenta, tj. 1674. godine, ninski biskup bio je Franjo Grasi (1667.-1677.). Taj biskup je uspio isposlovati 1672. godine od turskih vlasti (od sultana Mehmeda IV.) odobrenje (*ferman*) za pohađanje i duhovnu skrb nad onim župama Ninske biskupije koje su bile na osmanlijskom području. Već za njegova nasljednika biskupa Ivana Borgofortea (1677.-1687.) Ninska biskupija je oslobođena od osmanlijske okupacije, a

nakon oslobođenja je lički dio biskupije priključen Senjskoj biskupiji. Ninska biskupija je ukinuta 1828. godine, bulom pape Leona XII. "Locum Beati Petri", kojom je područje Ninske biskupije pripojeno Zadarskoj nadbiskupiji (Modrić - Kolanović, 2013: 112-117).

U spisima Ninske biskupije nalazimo jedan broj zapovijedi koje su pisali providuri, zadarski i ninski knezovi, zadarski kapetani te ninski biskupi, a odnosili su se na opomene vezane uz neplaćanje desetine.³ Jedan takav providurov dopis u ovom radu će se raščlaniti. Da bismo osvijetlili međuvlasničke odnose toga vremena svakako je nužno objasniti značenje kolonata, tj. u kakvom su odnosu bili koloni prema vlasnicima zemljišta koje su obrađivali. Zapravo, većina stanovništva na našoj obali bili su koloni svojih gospodara, a kolonat je poseban oblik vlasničkih odnosa koji se zasniva na ugovoru između kolona (težaka) i vlasnika zemljišta. Kolon je kao slobodan nasljedni zastupnik (posjednik) bio jedino obvezatan davati vlasniku određenu naturalnu rentu u visini od $\frac{1}{4}$ proizvoda. Tim ugovorima zakupcima se je određivala obveza prema vlasnicima zemljišta i prema državi. Zemlje su unajmljivane na duži rok te se nasljeđivale. Seljak je bio vlasnik kulture koje je posadio na tuđoj zemlji (masline, loze, voće), tako je praktički stjecao trajno pravo na zemlju. Ono što je opterećivalo kolone bila je i obveza plaćanja desetine, tj. desetog dijela zemljišnog prihoda koji su morali davati Biskupiji. Ovdje je upravo riječ o dopisu kojim providur sa sjedištem u Zadru upozorava kako koloni ne plaćaju desetinu Ninskoj biskupiji onako kako bi trebali.

Spisi su pisani kurzivnom glagoljicom. Način pisanja glagoljskih zapisa uobičajeni su u tom razdoblju za tekstove administrativnoga funkcionalnoga stila. To je način pisanja u kojemu se slova smještaju u tri redačka polja s tim da je središnje najuže, a gornje i donje služi kako bi se grafemi međusobno bolje razlikovali (Eckhardt, 1955: 85).

Pisari su se obično služili s više grafijskih sustava te je normalno da je dolazilo do interferencije. Iz latinice se preuzimaju sljedeći grafemi: slovo **m**: , slovo **o**: . Iz hrvatske cirilice također se posuđuju slova: slovo **u**: . Uočavamo pisanje točke iznad glagoljskog slova: **i**: . To je također, možda nesvjesno, preuzeto iz latinice. Slova s brojevnim vrijednostima označene su točkama ispred takvih slova i iza njih: **.I.Ž.** (=26) . Kratice se

³ U 17. i 18. stoljeću često su se javljale pobune težaka vezane uz plaćanje desetine crkvenim i civilnim vlastima.

posebno označavaju dvotočkama i slovima iznad dvotočja

gos(podin)a:

Tekstovi koje proučavamo zanimljivi su i s jezičnog stajališta. Zato ćemo providurov spis ukratko jezično raščlaniti bez namjere da dublje ulazimo u jezičnu problematiku. Dijalektološko stanje zadarsko-ninskoga područja u 17. stoljeću s pomoću ovih spisa nemoguće je rekonstruirati jer su pisani administrativnim funkcionalnim stilom što samo po sebi podrazumijeva prisutnost standardoloških jezičnih osobitosti. Također pretpostavljamo da je dokument pisao stranac.

Od fonoloških osobitosti uočavamo dosljedno ikavski refleks jata: *čilu, dila, zapovidamo*. Također uočavamo promjenu kvantitete otvornika e>a: *dakreti*. Dokaze kako su nepčanici /j/ i /ń/ bili sastavni dio onodobnog čakavskoga fonološkog sustava potvrđuju sljedeći primjeri: *biskupglen, naslagnaiuci, prigimgleniu, segliani, semgle, zemglie*. Odras je praslavenskoga /d'/ jest /j/. Ta čakavska jezična osobitost posvjedočena je u sljedećem primjeru: *osugeni* "osujeni". Praslavenska skupina */skj/ */stj/ realizira se kao /šć/: *darovšćine, karsčinskomu*. Potvrđen je i primjer u kojem se dočetno -l zadržalo, što je u ovom slučaju čakavska osobitost: *dil*. Čakavska osobitost prisutna je i u riječima u kojima se pojavljuje devokalizirano /r/ s popratnim samoglasnikom /a/: *karšćinskomu* ili popratnim samoglasnikom /e/: *deržavi, milose(r)diu*. Potvrđeno je, također, obezvučenje šumnika /z/>/s/: *semglie*.

Naročito su česti posvjedočeni primjeri zamjene nepčanih zatvornika nepčanicima: *Dalmačie, črikeve, čilu, krivči, praviče*. Također je prisutan, barem su takva grafijska rješenja, i obrnut proces: *darovšćine, škoda, neposlusni, kastigiano, visestruko*. Postavljamo pitanje nije li riječ o jezičnoj pojavi koja je u dijalektološkoj literaturi poznata kao cakavizam? Cakavizmom ćemo smatrati izgovor glasa *c* umjesto čakavskog *č*, *z* umjesto *ž*, *s* umjesto *š*, isto tako cakavci izgovaraju *ž* umjesto *ž* i *z*, te *š* umjesto *š* i *s*.⁴ Međutim, ta se jezična osobitost u nekim elementima podudara s fonološkim osobitostima mletačkoga dijalekta, a tekstovi su pisani u razdoblju kada su kontakti između Talijana i Hrvata bili veoma intenzivni. Naime, kada govornik jednog jezičnog sustava upotrebljava neke riječi iz drugog sustava, dolazi do transfonemizacije, tj. zamjene fonoloških elemenata jezika davaoca elementima jezika primaoca (Filipović 1986: 69). Ako su biskupovi i providurovi kancelari bili Talijani, moguće je da su nesvjesno artikulirali glasove po modelu vlastitog materinjeg jezika, i to se

⁴ O fenomenu cakavizma pisali su mnogi jezikoslovci. Jedni smatraju da se cakavizam javlja pod utjecajem prestižnoga mletačkoga dijalekta za vrijeme mletačke vladavine, dok drugi smatraju da je to plod unutrašnjeg jezičnoga razvitka, tj. aktiviranje latentnih fonema (Filipović, 1986: 84). Neki istraživači su pak pokušali objediniti ove dvije teorije dodajući i sociolingvističku dimenziju ovoj problematici (v. Moguš, 1977: 66-79).

odražavalo u pismu. Svakako, tu moramo uzeti u obzir i pisareve navike u bilježenju onih glasova (alofona) koje čuju ili sami izgovaraju. Glasovi /s/ i /z/ nisu zasebni fonemi i nemaju svoj grafijski ekvivalent ni u glagoljici ni u hrvatskoj latinici, te su ih neki pisari mogli bilježiti grafemima *s*, *z* ili *š*, *ž*.

S obzirom na ime i prezime pisara *Dumninik Alibeghini* kao i primjera sa spomenutim jezičnim osobitostima koji su drugačiji nego u čakavaca, (npr. zamjena /c/>/č/) daju nam za pravo pretpostaviti kako je riječ o pisaru govorniku mletačkoga dijalekta koji jezične osobitosti svoga materinjeg idioma primjenjuje na hrvatski jezik.

Morfološke osobitosti također potvrđuju pretežnost čakavske stilizacije hrvatskoga jezika. Čakavski jezični sustav posvjedočen je i množinskim genitivnim nastavkom *-or*; *kmetov*. Posvjedočen je i stari nastavak za lokativ množine-ih *po dekr(e)tih* i *-ab*: *na istih zemgliah*. Od glagolskih oblika infinitivi su najčešći, ali uglavnom u suodnosu s nekim drugim glagolima. Također su potvrđeni mnogi glagolski prilozi sadašnji s uobičajenim nastavkom *-ći*: *naslagnaiući* (61), *iznimglući*, *pristogeci*. Posvjedočen je prezent: *siliuu*. Vjerojatno pod utjecajem latinskoga i talijanskoga jezika može se uočiti povećana uporaba pasivnih oblika⁵ tvorenih glagolskim pridjevom trpnim: *osugeni* ili povratnom zamjenicom: *davati se*. Potvrđeni su kontrahirani oblici zamjenica *ki* i *kin* koji su tipični za čakavsko narječje.

Od sintaktičkih obilježja na razini sintagme ističemo čestu uporabu glagolske konstrukcije tvorene modalnim glagolom i infinitivom, tj. imaju + infinitiv: *imau se davati*, *imau platiti*. Tako sročene sintagme zasigurno su pod utjecajem talijanskoga jezika (Vigato, 2013: 287). Zabilježeni su i primjeri u kojima se atributi nalaze u postpozitivnom položaju: *stol biskupghev ninski, milose(r)diu karsćinskomu*. Takav poredak riječi uobičajen je u tekstovima toga razdoblja. Sintaktičke posebnosti dopisa zasigurno čine i brojne višestruko složene rečenice.

Leksik spisa zasićen je riječima latinskoga podrijetla koje su, moguće, u hrvatski jezik došle preko talijanskoga: *utoritadi*. Također se razabiru riječi slavenskih korijena, a neke su ušle u leksik preko staroslavenskoga jezika: *milose(r)diu karsćinskomu, svetih*.

Budući da je riječ o tekstovima pravne naravi, u dokumentu su potvrđeni leksemi kojima se tituliraju dužnosnici: *pod prisvitloi republiki Bnetaskoi providur general od Dalmačie i Albanie, prisv(itloga) gos(podina) biskupa, prisv(itloga) gos(podina) biskupa*.

⁵ Ipak, moramo istaći da su pasivne konstrukcije karakteristične za administrativni funkcionalni stil.

Rad na projektu omogućio nam je da steknemo znanja i vještine koje ćemo i kasnije koristiti u našem nastavničkom pozivu. Osim pisanja i čitanja tiskane i pisane glagoljice usvojili smo principe transliteracije, a upoznali smo se s procesom nastanka znanstvenoga rada. Kada je riječ o rukopisnoj građi, spoznali smo koliko je teško prepoznati glagoljska slova jer uvelike ovise o pisaru, njegovim sklonostima, obrazovanju, podrijetlu i drugim izvanjezičnim čimbenicima. Ovo istraživanje jezičnih, ali i kulturoloških osobitosti nevelikoga teksta nismo shvatili kao teret, već kao izazov. Dokaz za to jest ovaj rad, koji, nadamo se, nije previše manjkav. Što je najvažnije, zagrijali smo se za glagoljicu i spoznali koliko je važno čuvati našu hrvatsku kulturnu baštinu.

LITERATURA

- Eckhardt, Thorvi 1955. Napomene o grafičkoj strukturi glagoljice, Radovi Staroslavenskoga instituta, br. 2, str. 59-89.
- Filipović, Rudolf 1986. *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb: JAZU - Školska knjiga.
- Kolanović, Josip i Modrić, Oliver (priredili) 2013. *Vodič Arhiva Zadarske nadbiskupije*, Zadar: Državni Arhiv Zadar - Zadarska nadbiskupija.
- Mattes, Wolfgang 2007 *Nastavne metode / 75 kompaktnih pregleda za nastavnike i učenike*, Zagreb: Naklada Ljevak
- Moguš, Milan 1977. *Čakavsko narječje*, Zagreb: Školska knjiga.
- Raukar, Tomislav [et al.] (1987): *Zadar pod mletačkom upravom*, Zadar: Narodni list - Filozofski fakultet.
- Vigato, Ivica 2013. Čakavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću u: Josip Bratulić [et al.] *Povijest hrvatskoga jezika / 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, Zagreb: Croatica, str. 263-297.

THE GLAGOLITIC LETTER FROM GOVERNOR (PROVIDUR) FROM THE 17TH CENTURY ON THE OCCASION OF NON-PAYMENT OF TENTHS IN THE DIOCESE OF NIN

ABSTRACT

The paper is the result of project teaching within the elective courses Glagolitic alphabet and Glagolitic monuments that leads Assis. Profr. Ivica Vigato, Ph. D. For corpus of research students chose the Glagolitic letter from 1696th which governor warns the competent authorities as tenths are not paid to Diocese of Nin regularly. Students in the Glagolitic monument finding socio-historical, linguistic and graphical linguistic features.

KEY WORDS: *project teaching, Glagolitic, governors letter, graphical linguistic characteristics, linguistic features, 17th century*